

Filosofijos istorijos tyrinėjimai

AUGUSTINO *DE DIALECTICA* IR ANKSTYVIEJI STOIKAI: KALBINIŲ REIKŠMIŲ SKYRYBOS

Gintarė Kurlavičiūtė

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: gintare.kurlaviciute@fsf.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama Augustino kalbinės reikšmės (*dicibile*) samprata ankstyvajame veikalė „*De dialectica*“. Teigiama, jog įsitvirtinusi interpretacija, ją kildinanti iš ankstyvųjų stoikų λεκτόν sampratos, reikalauja korekcijų. Kaip šių sampratų pertrūkį lemiančias priežastis siūloma svarstyti kalbinę reikšmę įgyjančio minimalaus vieneto, reikšmių egzistavimo vietos klausimus. Parodoma, jog reikšmės ir paskiro žodžio jungtis, kurią postuluoja Augustinas, yra daug sunkiau įžiūrima stoikų teorijoje. Taip pat atskleidžiama, jog Augustinui priimtina proto, kaip kalbinių reikšmių vietos, idėja yra nesuderinama su stoikų teiginiais šiuo klausimu.

Pagrindiniai žodžiai: Augustinas, ankstyvieji stoikai, kalbinė reikšmė

Proto gebėjimas tikrovėje vienus dalykus atpažinti kaip turinčius reikšmę, o kitus kaip bereikšmius, tikrovės ir į ją nurodančios kalbos saitai – temos, dominusios jau senovės mąstytojus. Šiuolaikiniais terminais tariant, tai reiškia klausimą apie ryšius tarp semiotinio trikampio kampų: objekto, ženklo, intelegibilios reikšmės. Augustino ankstyvas nedidelės apimties veikalas *De dialectica* (387 m.) yra skirtas svarstyti tokius klausimus: kas yra žodis ir žodžių junginys, koks žodžių junginys yra pakankamas būti teiginiu, kuriems iš jų gali būti taikomas teisingumo ar klaidingumo kriterijus ir kurie iš pastarųjų yra paprastos ir sudėtinės struktūros. Veikale taip pat keliami žodžių kilmės, galios, neaiškumo, dviprasmybės klausimai. Mūsų dėmesys nu-

kreiptas į mažiausiąjį Augustino svarstymo vienetą – kalbinės reikšmės klausimą. Likusių klausimų įtraukimas į tyrimą veikiau yra pagalbinis, be pretenzijos išskleisti visas slypinčias problemas. Į juos atsižvelgiama tiek, kiek gelbsti minėto klausimo sprendimui. Būtina pažymėti, jog mums rūpima problema neturėtų būti siejama vien tik su veikalė *De dialectica*. Ne mažiau intriguojančių problemos sprendimų galima rasti veikaluose *De magistro*, *Confessiones*, *De doctrina christiana*, *De Trinitate*. Esama iškeltų įdomių hipotezių, jog apskritai šią probleminę giją Augustino kūryboje turėtume matyti kaip vientisą, jog skiriasi tik terminologiniai pavidalai: *dicibile* išlieka kaip *significatio* (Manetti 1993: 178), kaip *verbum cordis* (Cesalli, Germann 2008:

136). Kalbinių reikšmių (*dicibilia*) klausimo atomazgos galimybės – intriguojanti, verta atidesnio žvilgsnio, tačiau šio straipsnio apimtį pranokstanti tema. Kita vertus, šių hipotezių patikrinimas neapsieitų be Augustino ankstyvosios kalbinės reikšmės (*dicibile*) sampratos rekonstrukcijos – ir tai yra vienas iš mūsų tyrimo objekto pasirinkimo pateisinimų. Jei to pasirodytų maža, intriga papildo *De dialectica* statusas bendrame Augustino veikalų korpuse, teksto istorinio cirkuliavimo ypatumai. Savo kūrybą apžvelgiančiame veikle *Retractationes* Augustinas glaustai užsimena, jog tuoj pat po krikšto rašęs laisviesiems menams skirtas knygas (*Disciplinarum libros*), kurias kaip tam tikri patikimi žingsniai (*quasi passibus certis*) padėtų tiek pačiam pasiekti, tiek kitus nuvesti nuo kūnus turinčių prie nekūniškųjų dalykų (*per corporalia...ad incorporalia*) (Retrac. I.6). Pažymėjęs, jog iš šių numatytų darbų užbaigtas tėra veikalas apie gramatiką, parašytos šešios knygos apie muziką ir veikalų apie dialektiką, retoriką, geometriją, aritmetiką, filosofiją¹ pradžios, Augustinas aprašą užbaigia mįslinga pastaba, jog pastarąsias veikalų pradžias yra praradęs, tačiau manantis, jog kas nors jas turįs. Galbūt tai ir buvo priežastis, jog viduramžiais *De dialectica* sulaukė mažai susidomėjimo, palyginti su kitais Augustino veikalais (Colish 1985: 330), jog nuomonės dėl teksto autorystės ilgam išsiskyrė (Jackson 1975: 1–30). Viena interpretacija, gyvavusi iki XVI a., veikalą priskyrė Chirijui Fortunatianui. Antroji įtaigesnė interpretacija – Augustinui, tai paliudijantys rankraščiai datuojami IX a. Visgi pastaroji nuomonė patyrė kelių šimtmečių

pertrūkį – XVII a. šv. Mauro benediktinai savo žymiajame Bažnyčios tėvų veikalų leidime tekstą *De dialectica* perkėlė į priedą, skirtą klastotėms (*spuria*). Mėginimai išsklaidyti šią autoritetinę „abejonę“ vėl užgimė tik XIX a. ir XX a. akademikų sambūriuose. Šiandien kiekybinė teksto analizė (žinoma, jei jos patikimumu ir pakankamumu pasikliaujame) suteikia daugiau svertų Augustino autorystės patvirtinimo naudai (*ibid.*: 30, 43–71). Mauristų nuomonė bent kol kas nėra papildyta jokiais svaresniais argumentais, todėl *De dialectica* vėl sugrįžo į Augustino veikalų korpusą.

Viena iš prieigos prie šio ankstyvojo veikalo galimybių, kurią toliau ir plėtosime, yra atsigręžimas į teorines ištakas, kurios galėjo teikti kryptį Augustino mąstymui. Be gausybės galimų koreliacijų, kurių vien apžvalga reikalauja atskiro dėmesio, viena iš labiausiai įsitvirtinusių yra su stoikiškąja mintimi. Įprasta laikytis nuomonės, jog veikle *De dialectica* iš žodžio kylančios reikšmės (*dicibile*) atitikmuo daugiau ar mažiau yra tai, ką ankstyvieji stoikai vadino „kas yra pasakyta, išreikšta“ (*λεκτόν*) (Orth 1959: 221–226; Rist 1994: 28; Long 2005: 52–53; Catapano 2010: 38–39; Pacioni 2010: 119; Byers 2013: 7–8). Panašiai saistomas ir Augustino žodis, reikšmę turinti ištarmė, daiktas / dalykas (*verbum, dictio, res*) ir ankstyvųjų stoikų ženklinantysis (*σημαῖνον*), objektas / dalykų padėtis (*τυγχάνων*). Šios laikysenos ištakos sietinos su T. Stanley, kuris knygoje *The History of Philosophy* (1656 m.) Augustino *De dialectica* ištraukas panaudojo stoikų logikos, garso / ištarnos, kalbos, žodžio sampratoms pristatyti (Jackson 1975: IX, 128, 131). Išlygų nepripažįstantis tvirtinimas (tiesa, rečiau pasitaikantis), jog Augustino terminai tėra stoikiškųjų vertimas į lotynų kalbą,

¹ Iš Varono devynių mokomųjų dalykų sąrašo Augustinas neįtraukė medicinos ir architektūros, o astronomiją pakeitė filosofija (Hagendahl 1967: 593).

yra problemos supaprastinimas, nepaisantis daugelio svarbių niuansų. Kita vertus, apginti priešingą nuomonę, jog šios teorijos yra viena nuo kitos visai nepriklausomos, nepanašios, taip pat nebūtų lengva. Mūsų manymu, perspektyvesnė laikysena yra teorijas siejančius panašumus laikyti reikšmingais, tačiau nepakankamais jų sutapimui paliudyti.

Prieš imdamiesi Augustino ir ankstyvųjų stoikų minties sąsaulę analizės, glaustai apžvelgsime pastarųjų teorijos rekonstravimo ypatumus, užbrėžiančius galimų pasiekti išvadų ribas. Analizės svorį lemiantis klausimas yra Augustiną pasiekę šaltiniai. Nesiliaujančios diskusijos, vieningo sutarimo nebuvimas paliudija klausimo sudėtingumą, tyrėjų darbą plačioje interpretacinėje erdvėje, į kurią tebeturi teisę įžengti nauji saitų su stoikais ieškojimai. Diskusijų apžvalga nėra tiesioginis šio tyrimo uždavinys, todėl pasitelksime glaustą jų išdėstymą, kurį yra pateikęs S. Ebbesenas. Pasak jo, minėtini ilgai gyvavę B. Fischerio (1912) ir K. Barwicko (1957) tvirtinimai, ryšį tarp *De dialectica* ir stoikų ženklavimo teorijos aiškinę Augustino pažintimi su Varono enciklopediniu veikalu *Disciplinae*, savo ruožtu Varonas laikytas stoikų teorinei tradicijai atstovaujančiu autoriumi (Ebbesen 2007: 138–139). Šiuo klausimu intrigą sukūrė D. Fehlingo (1958) ir De Rijko (1977) teoriniai indėliai: atitinkamai teigta, jog Varonas nebuvo toks ištikimas stoikų pažiūroms, jog Augustinas apskritai nesinaudojęs stoikų filosofiją perteikiančiu šaltiniu. Tradicinės interpretacijos, jog Augustiną stoikų mintis pasiekė per Varoną, svorį lengvina dar ir tai, jog paties Augustino tekstai laikomi Varono kai kurių neišlikusių veikalų pagrindiniu atkūrimo šaltiniu (Hagendahl 1967: 589–593). Klausimo keblumą tai-

kliai atskleidžia Hagendahlis išvalga, jog, pavyzdžiui, veikale *De civitate Dei* nuorodų į Varoną ir jo veikalus yra gausu, o tekste *De dialectica* – nė vienos. Šis neaiškumas vargiai gali būti išsklaidytas, kadangi Varono *Disciplinae* – rimčiausias pretendentas į Augustiną pasiekusius šaltinius – nėra išlikęs. Apskritai dėl mūsų laikus pasiekusių ankstyvųjų stoikų veikalų stokos neišvengiamai turime kliautis tokių mąstytojų kaip Sekstas Empirikas, Diogenas Laertietis ir kt. veikalais kaip pastarųjų pažiūras perteikiančiais liudijimais. Ši aplinkybė yra daugelio ginčų dėl tinkamiausios stoikų teorijos rekonstrukcijos priežastis.

Ryškiausia, dažniausiai pastebima bendrystė tarp Augustino ir ankstyvųjų stoikų kalbinių reikšmių (*dicibile* ir *λεκτόν*) yra ta, jog abiem atvejais jos yra suprantamos kaip intelegibilūs esiniai. Sąvoką *dicibile* Augustinas apibrėžia kaip žodį, kuris ženklina ne žodį, bet tai, kas per žodį suprantama ir yra prote (*quod in verbo intellegitur et animo continetur*), kaip tai, ką iš žodžio ne ausys, o protas supranta (*ex verbo non aures sed animus sentit*), kas yra (už)laikoma prote (*animo tenetur inclusum*) (de dial. V.8). Tokios frazės kaip „per žodį“ (*in verbo*), „iš žodžio“ (*ex verbo*) yra nuoroda į juslėms suteikiamą tarpininko vaidmenį, nes žodis veikalo *De dialectica* kontekste reiškia išoriškai tariamą, skambantį žodį (*omne verbum sonat*). Savo ruožtu, Seksto Empiriko liudijimu, stoikų *λεκτόν* yra vienas iš keturių² nekūniškųjų esinių (*ἀσώματα*), turinčių su kūniškaisiais (*σώματα*) tą patį ontologinį statusą – tiek vieni, tiek kiti yra kažkuo / kuo nors (*τό τί*) (ad mat. 10.218). Stoikų *λεκτόν* yra atskleidžiamas, parodomas,

² Likę trys yra tuštuma, erdvė, laikas (*καί κενόν καί τόπον καί χρόνον*) (ad mat. 10.218).

išreiškiamas (*δηλούμενον*) ištarimo būdu, tačiau suvokti (*ἀντιλαμβανόμεθα*) jį gali ne visi, pavyzdžiui, barbarai (*βάρβαροι*), t. y. nežinantys graikų kalbos, girdėdami jo suprasti negali (*οὐκ ἐπαίθουσι*) (*ibid.*, 8.11-12). Išlara (*φωνή*), kaip ir Augustino žodis (*verbum*), yra sąlyga, nors ir nepakankama, kalbinėms reikšmėms pasiekti. Išvengtume galvosūkių, jei tai būtų vieninteliai mūsų santykį su kalbinėmis reikšmėmis paaiškinantys teiginiai. Tačiau turime kuo pagrįsti ir kalbinių reikšmių supriešinimą su bet kokia jusline patirtimi. Būtent Augustino kalbinės reikšmės egzistuoja dar prieš ištarimą (*ante vocem*), o tai leidžia įtarti, kad jų egzistencija nėra saistoma priklausomybės ryšiu nuo ištarimo (de dial. V.8). Veikiau žodžio garsinės išraiškos įgavimas (*in vocem*) yra subordinuotas priešgarsinei plotmei. Šios idėjos atitikmuo stoikų teorijoje gali būti įžiūrimas vidinės ir išorinės kalbos perskyroje: išorinė kalba (*προφορικὸς λόγος*) negali egzistuoti be vidinės kalbos (*ἐνδιάθετος λόγος*) (ad mat. 8.287-8). Ir būtent pastarąją žmonės skiriasi nuo neracionalių gyvūnų (*ἀλόγων ζώων*) (*ibid.*, 8.275-6). Idėja apie vidinės kalbos pirmumą leidžia įtarti, kad kalbinės reikšmės nėra įsisteigiančios tik suskambus ištaroms, bet esančios, pasiekiamos mąstančiajam dar iki ištarimo veiksmo.

Maža to, stoikų *λεκτόν* galima suprasti ne tik kaip tai, kas jau yra pasakyta, kas iki pasakymo yra tariančiojo prote, bet taip pat ir kas **gali** būti pasakyta – tai reiškia, jog esama tokių kalbinių reikšmių, kurių dar niekas neištarė ir neapmąstė, kurių niekada niekas neištars ir neapmąstys (Frede 1994: 112; Brunschwig 2003: 218). Ši idėja apie kalbinių reikšmių nepriklausomybę nuo mąstymo ir ištarimo ne visiems atrodo priimtina versija, nes sunkiai deranti su materialistinėmis

stoikų nuostatomis ir veikiau reiškianti žingsnį link platoniškosios ontologijos. Prikaištai galėtų būti tokie – kalbinių reikšmių egzistencija bent minimaliai yra paremta tuo, ką jos išreiškia, t. y. materialiaja tikrove (Long 1996: 94–98), jas apmąstančiu protu (Long, Sedley 2002: 165). Šis interpretacijų išsiskyrimas susiveda į bendresnį klausimą: ar stoikų tikrovės pagrindiniai elementai yra kūniškieji esiniai, egzistuojantys ontologiškai tvirtiau už nekūniškuosius, ar tiek vieni, tiek kiti yra lygiavertės tikrovės dalys? Pirmoji laikysena yra paremta paplitusiu tvirtinimu, jog kūniškumas stoikams esąs esminis tikrovės požymis. Antroji laikysena stoikų sprendimą išplėsti kūniškųjų esinių lauką nelaiko pakankama priežastimi nekūniškųjų esinių antraeiliskumui pagrįsti. Tikrovės sričiai pirmiausia priklauso tie esiniai, kurie atitinka kriterijų būti kažkuo / kuo nors (*τό τι*), o ne būti kūniškais (Boeri 2001: 743). O šį *τό τι* statusą turi kūnai (*σώματα*) ir keturi minėtieji nekūniškieji esiniai (*ἄσώματα*). Kitas argumentas kūniškųjų esinių tvirtesnio ontologinio statuso naudai kyla iš jų egzistavimo būdo – pastarieji egzistuoja (*εἶναι*), o nekūniškieji esiniai tik subsistuoja, egzistuoja pagrindu (*ὑφίστασθαι*). Vienas iš atsakymų, ginančių *λεκτά* egzistencijos savarankiškumą, nepavaldumą, galėtų būti tas, jog kūniškieji esiniai mums netampa egzistuojantys, tikrovės dalimi tol, kol jie nėra suvokiami kalbinių reikšmių dėka (*ibid.*: 750). Šioji pastanga užklausti subordinacijos ryšius tarp kūniškųjų ir nekūniškųjų esinių savaimė yra intriguojanti. Tačiau net jei pripažintume jų lygiavertiškumą stoikų teorijoje, tai nebūtų tapatu Augustino rūpesčiui pakilti nuo kūniškųjų prie nekūniškųjų dalykų (*per corporalia...ad incorpalia*), kuriems suteikiama ontologinio svorio persvara.

Grįžkime prie pirmosios laikysenos, kuriai būtų artimesnė pažiūra, jog stoikams nekūniškųjų esinių įsteigimas buvo veikiau neišvengiama materialistinės pasaulėžiūros išlyga, o ne nuoseklus sprendimas. Tokių nuogaštavimų esama jau Seksto Empiriko veikale *Adversus mathematicos*. Anot jo, kalbinės reikšmės egzistavimą atskirai (*κεχώρισται*) nuo išstarmės ir pažymėto objekto įrodyti keblu vien dėl to, jog įrodymas būtinai remsis kalba, kuri pati yra sudaryta iš šių reikšmių (*ἐκ λεκτῶν συνέστηκεν*) (ad mat. 8.75-7). Taigi dėl būtinybės atsiremti į kalbines priemones patenkama į begalinę, negalinčią prieiti pradžios taško grandinę (*εἰς ἄπειρον ἐκπεσοῦνται*). Kitas prieštaravimas iškyla mėginant suderinti du teiginius: jog pilnasis teiginys (*τὸ αὐτοτελές ἀζίωμα*) yra sudarytas iš dalių, jog nekūniškieji esiniai negali būti nei sudaryti /sudėti (*συντεθῆναι*), nei padalyti / suskaidyti (*μερισθῆναι*) į dalis (*ibid.*, 8.79). Tad kaip nedalios kalbinės reikšmės yra išreiškiamos skaidomais teiginiais? Viena iš išeičių, kurią pasiūlo ir kartu laiko nepasiekiamą Sekstas Empirikas, būtų įrodyti teiginio dalių koegzistavimą, vientisumą. Mėginimas ištarti visą (*ὅλον*) teiginį, kuris įgautų kalbinę reikšmę, nebus sėkmingas: pateikus (*προφερόμεθα*) pirmąją jo dalį antroji dalis dar neegzistuoja, o pateikus antrąją pirmoji nustoja egzistavusi (*ibid.*: 8.81-2). Tas pat nutinka mėginant išreikšti ir artikuliuotą garsą / žodį (*λέξις*): pirmas skiemuo egzistuoja, kol nepasirodo antrasis, o antrojo egzistencija būtinai panaikina pirmojo tolesnį egzistavimą. Judant toliau šia svarstymo kryptimi, tenka pripažinti be galo smulkėjančias dalis (*μέρη τοῦ ὅλου*), kurios, anot Seksto Empiriko, negali pretenduoti nei į artikuliuoto garso / žodžio (*λέξις*), nei į teiginio (*ἀζίωμα*) statusą (*ibid.*: 8.83). O tas

esinys (*τὸ οὐδ*), kurio dalys nekoegzistuoja (*μὴ συνυπάρχει*), ir pats neegzistuoja (*μηδὲ αὐτὸ ἐκεῖνο ὑπάρχειν*) (*ibid.*, 8.81). Pareiškimas, jog teiginiai nėra šis tas vientiso ir todėl neegzistuoja, išsklibina ir kalbinių reikšmių (*λεκτά*) egzistavimo pagrindą. Kalbinės reikšmės egzistavimo sąlyga yra jos pasakymas / pareiškimas (kiekviena kalbinė reikšmė turi būti pasakyta / pareikšta – *πᾶν τε λεκτὸν λέγεσθαι δεῖ*), o kadangi nėra viena reikšmė nėra pasakoma / pareiškiamą (*οὐδὲν δὲ λεκτὸν λέγεται*), tuomet nėra viena jų neegzistuoja (*οὐκ ἄρα ἔστι τι λεκτόν*) (*ibid.*, 8.80). Pasakymas / pareiškimas apibrėžiamas kaip garso, ženklinančio suvoktą dalyką, ištarimas (*λέγειν γὰρ ἔστι... τὸ τὴν τοῦ νοουμένου πράγματος σημαντικὴν προφέρεσθαι φωνήν*). Ir visgi kaip galėtume suprasti patį Seksto Empiriko svarstymą, jeigu jis nebūtų teiginių, turinčių kalbines reikšmes, seka, t. y. jei svarstyme tvirtinamus teiginius laikytume teisingais? Šiomis pastabomis nepretenduojama į vienareikšmę interpretaciją, jų tikslas yra kitas – suprobleminti nekūniškųjų esinių statusą stoikų teorijoje ir toliau žengti skyrybų tarp Augustino ir stoikų kalbinių reikšmių klausimu keliu.

Pagrindą skyryboms galima išvelgti iš kėlus klausimą, kas yra pagrindinis reikšmės nešėjas – žodis ar teiginys. Kitaip sakant, koks mažiausias vienetas gali būti reikšmingas? Kokios sąlygos yra keliamos reikšmei įgyti? Stoikų pirmoji sąlyga yra buvimas artikuliuotu garsu (*λέξις ἔναρθρον*) (vit. phil. VII.56-7). Toks garsas yra suvokiamas kaip besiskiriantis nuo garso (*φωνή*), kuris tėra triukšmas (*ἤχος*). Tačiau artikuliuotas garsų tarimas nėra pakankamas, ištara gali taip ir likti bereikšmė (*ἀσημαντος*), kaip kad Diogeno pasitelkiamas pavyzdys *βλίτυρι*. Todėl reikalinga antroji sąlyga ir šioji sąlyga

yra buvimas kalbine fraze, teiginiu (*λόγος*), kuris jau laikomas visuomet reikšmingu (*ἀεὶ σημαντικός ἐστί*). Savo pasirinkimą *λόγος* versti kaip „kalbinė frazė“, „teiginys“ teisine paties Diogeno pasitelkiamu pavyzdžiu, kuriame *λόγος* reiškia daiktavardžio ir veiksmažodžio junginį „Yra diena“ (*οἶόν Ἡμέρα ἐστί*). Šioji stoikų nuostata reikšmę kildinti visų pirma iš teiginio galėtų būti aiškinama tuo, jog visuma buvo suvokta kaip ontologiškai pirmesnė už dalį (Sedley 1996: 87). Tuo metu Augustinas taip pat pabrėžia garso artikuliacijos (*articulata voce*) būtinybę, tačiau reikšmę veikiau apmąsto kaip žodžio reikšmę: sąvoka *dicibile* apibrėžiama kaip tai, kas per žodį, iš žodžio (*in verbo, ex verbo*) suprantama (de dial. V.7-8). Tiesa, reikia atkreipti dėmesį į tai, jog žodžiai Augustinui gali būti ne tik paprasti (*simplicia verba*), bet ir sujungti į junginius (*coniuncta verba*) (de dial. I.5). Ši perskyra yra paremta įžvalga, jog žodžiai gali ženklinti vieną dalyką (*unum quiddam significant*) arba daugelį dalykų (*res plures significant*) (*ibid.*, I.5, II.5).

Augustino ir stoikų požiūrių išsiskyrimas išvelgiamas turint omenyje, jog stoikų kalbinės reikšmės (*λεκτά*) gali skirtis savo atbaigtumo, arba pilnumo, požiūriu: esama stokojančių, ką nors praleidžiančių kalbinių reikšmių (*ἐλλιπή*) ir atbaigtų, savyje užsi- baigiančių reikšmių (*αὐτοτελή*) (ad mat. 8.70; vit. phil. 7.63). Nepilnosioms *λεκτά* priklauso predikatai (*τὰ κατηγορήματα*), pilnosioms – teiginiai (*τὰ ἀζιώματα*), silogizmai (*οἱ συλλογισμοί*), klausimai, reikalaujantys teigiamo arba neigiamo atsakymo (*τὰ ἐρωτήματα*), ir klausimai, reikalaujantys paaiškinančio atsakymo (*τὰ πύσματα*) (vit. phil. 7.63). Intrigą kuria tai, jog klausimas, ar predikatams tikrai galėjo būti suteiktas reikšmės (tegul ir nepilnos, neatbaigtos) sta-

tusas, neturi vienareikšmio atsakymo. Viena vertus, kaip nepilnas sakinytis nėra sakinytis, taip ir nepilnos reikšmės nereikėtų vadinti reikšme (Frede 1994: 113). Priešinga nuomonė galėtų įgauti pateisinimą, jei predikatą apibrėžtume kaip pasakantį ne kažką, o apie kažką (Platono *Teaitete*, *Sofiste* steigiamos perskyros prasme). Kitas kontroversiškas klausimas, kokį statusą reikėtų priskirti dalims, į kurias gali būti skaidomos pilnas kalbinės reikšmės įgaunančios ištarmės. Pasak vienos nuomonės, šios dalys, t. y. žodžiai, neįgauna kalbinės reikšmės, taigi ir nematerialaus esinio statuso – stoikų metafizikoje vargiai atsirastų vieta daiktavardžiams ir jungtukams (Long, Sedley 2002: 201). Iš žodžių viseto nebent reikėtų išskirti veiksmažodžius, kaip įgaunančius neatbaigtų kalbinių reikšmių statusą (Long 1996: 104–106). Kadangi veiksmažodis (*ῥῆμα*) ženklina predikatą (*κατηγορήμα*), tuo metu tikrinis daiktavardis (*ὄνομα*) ar bendrinis daiktavardis (*προσηγορία*) ženklina individualias ar bendras savybes, kokybes (*ποιότητα*) (vit. phil. 7, 58). Pastarosios kokybės stoikams yra materialios – priešingai nei predikatai (Long 1996: 104–106). Intrigai sukurti paminėjime priešingą tvirtinimą, atsiremiantį į Seksto Empiriko pasitelkiamą pavyzdį (ad mat. 8.11), jog stoikų teorijoje tikriniai daiktavardžiai visų pirma yra *λεκτά* (Schenkeveld, Barnes 2010: 208). Pastarasis tvirtinimas, nors ir nelabai įtikimas, gali būti pateisinamas stoikų teorijos vėlyvomis terminologinėmis korekcijomis – jei many-sime, jog laikui bėgant prarastas tikslumas ir nepilnos kalbinės reikšmės ir pilnų kalbinių reikšmių dalys imtos vadinti tiesiog reikšmėmis (Frede 1994: 127). Tuo metu Augustino teorijoje daiktavardžiai ir veiksmažodžiai lengvai randa vietą ir yra pirmieji paprastųjų žodžių pavyzdžiai: „žmogus“,

„arklys“, „ginčijasi“, „bėga“ (*homo, equus, disputat, currit*) (de dial. I.5). Turint visa tai galvoje, Augustino leidžiama jungtis tarp reikšmių ir žodžių tik su išlygomis gali būti matoma kaip stoikų pažiūrų atitikmuo (Cassin et al. 2014: 993).

Tačiau tai dar ne klausimo pabaiga. Augustinas daro perskyrą tarp teiginių, kurie gali būti teisingi arba klaidingi, ir tų, kurie negali būti nei patvirtinti, nei paneigti (*affirmari tamen negarive non possit*) (de dial. II.6). Stoikų požiūriu, pagal tiesos / klaidos kriterijų (*ἀληθεύομεν... ψευδόμεθα*) pamatuota gali būti tai, kas visų pirma yra kažkas (*τι*), tuomet toks kažkas, kuris yra reikšmė (*λεκτόν*), kuri yra ne ko nors stokojanti, bet atbaigta (*αὐτοτελής*) reikšmė, ir galiausiai kuri yra teiginys (*ἀζιώμα*) (ad mat. 8.74). Galėtume manyti, jog tai Augustino ir stoikų minties suartėjimo pagrindas, jei neatkreiptume dėmesio, jog Augustino teiginys (*sententia*) yra apibrėžiamas kaip žodžių junginys (*coniuncta verba*) (de dial. IV.7). Tai veikia sąsaja su Aristotelio, o ne stoikų pažiūromis, kuriems teiginys (*ἀζιώμα*) pagal apibrėžimą yra reikšmė arba tai, kas pasakyta (*λεκτόν*) (Jackson 1969: 38). Šioje vietoje turime progą atskleisti ir kitą slypintį pertrūkį. Sprendimai, kur yra teiginio centras, kas yra svarbiausioji teiginio dalis, teiginį daranti teiginiu, yra skirtingi. Stoikų teoriją iliustruojančiuose Diogeno Laertiečio pavyzdžiuose „rašo“ (*Γράφει*) ir „Sokratas rašo“ (*Γράφει Σωκράτης*) pilnas teiginys yra pastarasis, kuris papildytas linksnį galinčiu įgauti daiktavardžiu (*πτῶσις*) (vit. phil. 63-4). Anot Augustino, jei teiginyje (*sententia*) „žmogus skubėdamas eina į kalną“ (*homo festinans in montem ambulat*) neįtrauktume žodžio „eina“ (*ambulat*), jis taptų žodžiu junginiu (*coniuncta verba*), kuriam būtina kažką pridėti (*expectant aliquid*) (de dial.

II.5-6). Vadovaujantis pateikiamu pavyzdžiu, Augustino užbaigtas teiginys yra tas, kuris yra papildytas veiksmožodžiu. Po šių pastabų mūsų ieškinys stoikų ir Augustino kalbinių reikšmių sampratų skyryboms tampa labiau teisėtas, tačiau kulminacija dar nepasiekta.

Šioji pasiekiamą iškelus kalbinių reikšmių egzistavimo vietos klausimą. Prisiminkime Augustino vartojamas frazes *animus continetur, animus tenetur*: žodžiai *continetur, tenetur* leidžia manyti, jog protas (*animus*) kalbines reikšmes turi savyje. Pirmiausia keltinas klausimas, kas būdinga tai vietai, kuri būtų tinkama priimti kalbines reikšmes? Atidus skaitytojas turėjo pastebėti, jog mūsų pasirinkimas *animus* versti kaip protą yra sąlyginis. Kita vertus, ir kitas vertimo pasirinkimas galėtų sulaukti to paties priekaišto, nes veikale *De dialectica* neturime *animus* apibrėžimo. O’Daly, aptardamas Augustino terminų *mens, ratio, anima, animus* vartosenos ypatumus, numato *animus* vertimo kaip „protas“ galimybę, tačiau dėl Augustinui būdingos sistemingumo stokos siūlo svarstyti ir kitas alternatyvas (1987: 7–8). Jei laikysimės požiūriu, jog Ciceronas yra vienas iš svarbiausių Augustino filosofinės terminijos šaltinių, mūsų vertimo versiją gali pateisinti jo pasirinkimas graikiškus terminus *ψυχή* ir *νοῦς* į lotynų kalbą versti tuo pačiu terminu *animus*. Kita vertus, tai neapaiskina Augustino termino *anima* kaip *ψυχή* atitikmens dažnos vartosenos, šioji yra reta Cicerono veikaluose. Kalbant apie *anima* ir *animus* vartosenos skirtumus, galima nurodyti tam tikrą tendenciją: *anima* dažniau reiškia sielą, kuri yra bendra gyvūnams ir žmonėms, *animus* – išskirtinai žmogaus sielą. Siekdamas atskirti sielos galias Augustinas taip pat vartoja tokius žodžių junginius kaip *anima rationalis, anima irrationalis*. Šiuo atveju į *anima rationalis* galima žvelgti

kaip į *animus* pamainą. Tačiau taip pat tiesa ir tai, jog kartais *anima* ir *animus* yra tiesiog aiškesnio skirtumo neįgaunantys sinonimai. Argumentą, kuris leistų konkrečiai veikale *De dialectica* terminą *animus* suprasti veikiausiai kaip protą, o ne sielą, teikia Augustino daikto / dalyko (*res*) apibrėžimas. Pastarasis apibrėžiamas negatyviai – kaip tai, kas nėra nei žodis, nei žodžio suvokinyne prote (*quae iam verbum non est neque verbi in mente conceptio*) (de dial. V.8). Kadangi prieš šį apibrėžimą keliomis eilutėmis aukščiau Augustinas apibrėžė žodį (*verbum*) ir iš žodžio kylančią reikšmę (*dicibile*), esama pagrindo manyti, kad daikto / dalyko apibrėžime esama tiesioginės nuorodos į jau apibrėžtuosius. Tad jei *mens* Augustinui yra *animus* pamaina, pastarojo suvokimas kaip proto ar bent racionaliosios sielos dalies yra motyvuotas sprendimas. Įdomu, jog kitam kūrybos laikotarpiui priklausančiame veikale *De Trinitate* teigiama, jog *anima rationale vel intellectuale* priklauso dalykui, kuris vadinamas *mens* arba *animus* (de trin. XV.1). Toks sąvokų *mens* ir *animus* sugretinimas taip pat leidžia manyti, kad jų reikšmės Augustinui yra artimos. Suprantama, jog *De dialectica* aiškinimas, išeinant už jo ribų, t. y. remiantis kitais Augustino veikalais, neteikia stipraus argumento, tačiau gali būti pagalba suvokiant bendrą Augustino minties kryptį.

Sugrįžkime prie *animus* ir *dicibile* santykio ypatumų veikale *De dialectica*. Kaip jau buvo sakyta, Augustinas teikia leidimą kalbinėms reikšmėms cirkuliuoti prote. Šis leidimas reiškia, jog kalbinėms reikšmėms yra suteikiamas psichologinis statusas (Atherton 1993: 294). Tai nesuderinama su stoikų teiginiais, jog kalbinės reikšmės yra šis tas už mąstymo ribų. Stoikams kalbinės reikšmės egzistuoja šalia, prie mąstymo (*παρῦφισταμένον διάνοια*) (ad mat. 8.12),

jis nesutampa su racionaliais išpūdžiais, vaizdiniais, bet egzistuoja šiems pagrindu (*κατὰ λογικὴν φαντασίαν ὑφιστάμενον*) (ad mat. 8.70, vit. phil. 7.63). Valdantysis, protingasis pradas (*ἡγεμονικοῦ*) kalbinių reikšmių yra veikiamas ne tiesiogiai (*οὐχ ὑπ' αὐτῶν*), bet sutinkamai su jomis (*ἐπ' αὐτοῖς*) (ad mat., 8.409). Tai, kad tarp mąstymo ir kalbinių reikšmių esama tam tikros jungties, labai toli nuo idėjos apie protą kaip pastarųjų talpyklą. Tiesa, sunku spręsti, kokios prigimties yra šioji jungtis, nes stoikams nekūniškas esinys (*ἄσώματον*) nei pats veikia, nei yra kieno veikiamas (*οὔτε ποιεῖν... οὔτε πάσχειν*) (*ibid.*, 8.263, 8.407). Veikimas būdingas išskirtinai tik kūnus turintiems esiniams (*πᾶν γὰρ τὸ ποιοῦν σῶμά ἐστι*) (vit. phil. 7.55-6). Įkurdindami kalbines reikšmes mąstyme, kuris buvo suvokiamas kaip materialus procesas, stoikai būtų priversti atsisakyti idėjos apie jų buvimą veiksmo ir atoveiksmio užričiuose. Ir visgi ar pateikta priežastis skyrybų nuosprendžiui yra galutinė, nebesvarstyti, ar dar išlieka galimybė sumažinti atstumą tarp Augustino ir stoikų šiuo klausimu? Viena iš galimybių – atkreipti dėmesį į aplinkybę, jog *De dialectica* nėra pasakyta, jog protas tėra išskirtinai vienintelė kalbinių reikšmių buvimo vieta. Galbūt, jei Augustinas veikalą būtų užbaigęs, surastume šio klausimo papildymų, koreguojančių dabar daromas mūsų išvadas. Gaires galimoms korekcijoms įgyjame, jei sutinkame su abejone, jog galbūt šio veikalo tęsinys, įgavęs naują antraštę, slepiasi neatpažintas kaip toks vėlesnėje kūryboje. Tai reikštų, jog kalbinių reikšmių problema veikale *De dialectica* neapsiriboja vien santykio su filosofinėmis tradicijomis (mūsų straipsnio atveju su ankstyvųjų stoikų filosofija) nustatymu – ne mažiau svarbūs yra klausimai apie pastaro-

sios problemos likimą tolesnėje Augustino minties raidoje. Pavyzdžiui, ar ir kokios esama *dicibile* jungties su *significatio* veikale *De magistro*? Kodėl *significatio*, taip pat reiškiantį kalbinės kilmės reikšmę, sužinome jau ne iš skambančio žodžio, o išvydę, pažinę žymimąjį dalyką (*re, quae significatur, aspecta... cognita*) (de mag. 10.34)? Kokiam tikslui įsteigiama skirtis tarp juslinių (*sensibilia*) ir pamąstomųjų (*intelligibilia*) žymimųjų dalykų? Kodėl pamąstomieji yra suvokiami kaip sužinomi Dievui viduje juos atvėrus (*Deo intus pandente*) (*ibid.*, 12.39, 12.40)? Kokios padarytos prielaidos įgalina tokius žymius poslinkius tikrojo žodžio (*verum verbum*) klausimu veikale *De Trinitate*? Kodėl nuo šiol jis yra ne tas, kuris tariamas pasitelkiant garsus (*in sono*), bet kuris tariamas viduje, širdyje (*intus dicitur; quod in corde dicimus*), kuris šviečia viduje (*intus lucet*), kuris nepriklauso jokiai kalbinei sistemai (*nec linguae alicuius... est*) (de trin. 15.10.19-20)?

Išvados

Kol šie klausimai laukia savo eilės, sumuojame savo pasirinkimo – Augustino kalbinės reikšmės (*dicibile*) sampratą ir

ankstyvųjų stoikų idėjų apmąstymo greta – rezultatus. Paplitusi interpretacija, siekianti nutiesti tarp jų bendrystės ryšį, yra priimtina tik su išlygomis. Būtent sprendžiant minimalaus kalbinės reikšmės turėtojo ir vietos, kurioje yra šios reikšmės, klausimus išryškėja Augustino minties savarankiškumas, laipsniškas atsiskyrimas nuo stoikų. Reikšmės ir paskiro žodžio jungtis, kurią postuluoja Augustinas, yra daug sunkiau įžiūrima stoikų teorijoje. Augustino, skirtingai nei stoikų, leidimas kalbinėms reikšmėms būti prote arba racionaliojoje sielos dalyje liudija daromą prielaidą apie jų priklausymą tam pačiam tikrovės lygmeniui, o ne supriešintiems jos poliams. O tai jau reikšmingas žingsnis nuo stoikų, kurie mąstymą laikė kūnišku, materialiu dalyku, o kalbinės reikšmės – ne. Gali būti, jog šios Augustino teorinės viltys, kad reikšmė visų pirma yra žodžio reikšmė ir kad jos supratimas reiškia jos buvimą prote, kilo iš intencijos, kuri vėliau deklaruota veikale *Retractationes*. Priimtos prielaidos galėjo atrodyti kaip parankiausios priemonės šiai intencijai įgyvendinti – nekūniškiesiems, intelekabiliems dalykams (*incorporalia*) pasiekti.

ŠALTINIAI

Augustine, 1975. *De Dialectica*, trans. B. D. Jackson from the text newly ed. by J. Pinborg. Dordrecht, Boston: D. Reidel.

Augustinas, 1999. *Dialogai: apie mokytoją*, vertė O. Daukšienė. Vilnius: Katalikų pasaulis.

Augustine, 2010. *Revisions* (The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century), trans. B. Ramsey, ed. R. Teske. Hyde Park, New York: New City Press.

Augustine, 1991. *The Trinity* (The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century), trans. E. Hill, ed. J. E. Rotelle. Brooklyn, New York: New City Press.

Augustinus, 1845, 1865. *De Dialectica, De Magistro, Retractationes, De Trinitate*, in *Sancti Aurelii Augustini Opera Omnia, Patrologia Latina*, ed. J.-P. Migne. Vols. 32, 42. Paris. Prieiga per internetą: <http://www.augustinus.it/latino/index.htm>.

Diogenes Laertius, 1925. *Lives of Eminent Philosophers*, trans. R. D. Hicks. London: W. Heinemann; New York: Putnam.

Diogenes Laertius, 2013. *Lives of Eminent Philosophers*, ed. T. Dorandi. Cambridge: Cambridge University Press.

Diogenes Laertius, 1966. *Vitae philosophorum*, in

Diogenis Laertii Vitae philosophorum, ed. H. S. Long. 2 vols. Oxford: Clarendon Press.

Library of Latin Texts (LLT), 2016. Turnhout: Brepols.

Sextus Empiricus, 1914, 1961. *Adversus mathematicos*. In *Sexti Empirici Opera*, ed. J. Mau, H. Mutschmann. Vols. 2 & 3. Leipzig: Teubner.

Sextus Empiricus, 1968. *Against the Logicians*, trans. R. G. Bury. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.

Sextus Empiricus, 1968. *Against the Physicists. Against the Ethicists*, trans. R. G. Bury. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.

LITERATŪRA

Atherton, C., 1993. *The Stoics on Ambiguity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boeri, M. D. 2001. The Stoics on Bodies and Incorporeals. *The Review of Metaphysics* 54(4). Prieiga per internetą: <http://www.jstor.org/stable/20131617>.

Brunschwig, J., 2003. Stoic Metaphysics. In *The Cambridge Companion to the Stoics*, ed. B. Inwood. Cambridge: Cambridge University Press.

Byers, S. C., 2013. *Perception, Sensibility, and Moral Motivation in Augustine: A Stoic-Platonic Synthesis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cassin, B.; Ildefonse, F.; Klippi, C.; Rosier-Catach, I., 2014. Signifier. In *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon*, ed. B. Cassin, translation ed. E. Apter, J. Lezra, M. Wood. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Catapano, G., 2010. *Agostino*. Roma: Carocci.

Cesalli, L.; Germann, N., 2008. Signification and Truth Epistemology at the Crossroads of Semantics and Ontology in Augustine's Early Philosophical Writings. *Vivarium* 46 (2).

Colish, M. L., 1985. *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages*. Vol. I. Leiden: E. J. Brill.

Ebbessen, S., 2007. The Traditions of Ancient Logic-cum-Grammar in the Middle Ages – What's the Problem? *Vivarium* 45.

Frede, M., 1994. The Stoic Notion of a Lekton. In *Language*, ed. S. Everson. Cambridge: Cambridge University Press.

Hagendahl, H., 1967. *Augustine and the Latin Classics*. Vol. II. Göteborg: Elander.

Jackson, B. D., 1969. The Theory of Signs in St. Augustine's *De Doctrina Christiana*. *Revue des études augustiniennes* 15.

Long, A. A., 1996. Language and Thought in Stoicism. In *Problems in Stoicism*, ed. A. A. Long. London and Atlantic Highlands (NJ): The Athlone Press.

Long, A. A., 2005. Stoic Linguistics, Plato's Cratylus, and Augustine's *De Dialectica*. In *Language and Learning: Philosophy of Language in the Hellenistic Age*, ed. D. Frede, B. Inwood. New York: Cambridge University Press.

Long, A. A.; Sedley, D. N., 2002. *The Hellenistic Philosophers*. Vol. I. Cambridge: Cambridge University Press.

Manetti, G., 1993. *Theories of the Sign in Classical Antiquity*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.

O'Daly, G., 1987. *Augustine's Philosophy of Mind*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Orth, E., 1959. Lekton = Dicibile. In *Helmántica* 10. Prieiga per internetą: <http://summa.upsa.es/details.vm?q=id:0000002550&lang=en&view=main>.

Pacioni, V., 2010. *Augustine of Hippo: His Philosophy in a Historical and Contemporary Perspective*. Leominster, Herefordshire: Gracewing.

Rist, J. M., 1994. *Augustine: Ancient Thought Baptized*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schenkeveld, D. M.; Barnes, J., 2010. Language, in *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, ed. K. Algra et al. Cambridge: Cambridge University Press.

Sedley, D., 1996. Aristotle's *De Interpretatione* and Ancient Semantics. In *Knowledge through Signs: Ancient Semiotic Theories and Practices*, ed. G. Manetti. Turnhout: Brepols.

**AUGUSTINE'S *DE DIALECTICA* AND THE EARLY STOICS:
THE DIVORCE OF VERBAL MEANINGS (SAYABLES)**

Gintarė Kurlavičiūtė

Abstract. This paper analyses Augustine's conception of verbal meaning (sayable, *dicibile*) in his early work *De dialectica*. Scholars have often suggested that it is based on or at least is very similar to that of the early Stoics. It is claimed that the widely accepted view should be reconsidered. The gap between *dicibile* and *λεκτόν* becomes clear when questions are raised such as "What is the minimal meaningful unit?" and "Where are verbal meanings?". Augustine is interested in meanings at the level of simple words (*simplicia verba*), while the main interest of the Stoics is to explore the meanings of statements (*ἀξιώματα*) – especially those statements which can be subject to truth and falsity. What is more, Augustine's claim that meanings are contained in the mind, held within the mind, is incompatible with the claim of the Stoics that they subsist in accordance with thought, with a rational impression.

Keywords: Augustine, early Stoics, verbal meaning, sayable

Įteikta 2017.03.06

Priimta 2017.06.12